

พัฒนาการของจิตรกรรมฝาผนังอีสาน กรณีศึกษาจังหวัดขอนแก่น จังหวัดมหาสารคาม และจังหวัดร้อยเอ็ด

Development of Esan Mural Painting:
A Case Study of Khon Kaen, Mahasarakam, and Roi-ed Provinces

บุรินทร์ เปล่งดีสกุล¹

บทคัดย่อ

การวิจัยครั้งนี้มีวัตถุประสงค์เพื่อศึกษา พัฒนาการ การจัดวางรูปแบบองค์ประกอบของจิตรกรรมฝาผนังอีสานจากอดีตถึงปัจจุบัน และพัฒนาการของการนำวรรณกรรมมาใช้เขียนจิตรกรรมฝาผนังรวมไปถึงแนวความคิดของช่างเขียนจิตรกรรมฝาผนังอีสาน จากอดีตจนถึงปัจจุบันโดยใช้ระเบียบวิธีวิจัยเชิงคุณภาพ มีการรวบรวมเอกสาร การเก็บข้อมูลภาคสนามโดยการสัมภาษณ์ นำเสนอผลการวิเคราะห์ข้อมูลในเชิงพรรณนา และแบบสำรวจโดยได้ผลการศึกษาดังนี้

---

¹ อาจารย์ประจำสาขาวิชาจิตรกรรม สายวิชาทัศนศิลป์ คณะศิลปกรรมศาสตร์ มหาวิทยาลัยขอนแก่น

จากการศึกษาพบว่าพัฒนาการการเขียนจิตรกรรมฝาผนังในจังหวัดขอนแก่น จังหวัดมหาสารคามและจังหวัดร้อยเอ็ด ที่สำรวจพบการเขียนจิตรกรรมฝาผนังตั้งแต่ก่อนปี พ.ศ. 2400 จนถึงปัจจุบัน มีจำนวน 22 วัด สามารถแบ่งการเขียนจิตรกรรมฝาผนังออกเป็น 2 ช่วงใหญ่ๆ คือจิตรกรรมฝาผนังที่สร้างก่อนปี พ.ศ.2500 พบมากถึง 15 วัด และจิตรกรรมฝาผนังที่สร้างหลังปี พ.ศ.2500 พบเพียง 7 วัด ในด้านการจัดวางองค์ประกอบ จิตรกรรมฝาผนังที่สร้างก่อนปี พ.ศ. 2500 ส่วนใหญ่มีการจัดวางองค์ประกอบอย่างไม่เคร่งครัดเพราะช่างเขียนจะถ่ายทอดผลงานออกมาอย่างเรียบง่ายตามความเข้าใจของตน โดยไม่คำนึงถึงกฎเกณฑ์ตามหลักองค์ประกอบทางศิลปะ ผลงานจึงปรากฏอย่างอิสระ เป็นแบบพื้นบ้าน สีที่ใช้เป็นสีจากธรรมชาติ ในส่วนของจิตรกรรมฝาผนังที่สร้างหลังปี พ.ศ. 2500 เป็นต้นมาพบว่าจิตรกรรมฝาผนังส่วนใหญ่นิยมเขียนตามแบบภาพพิมพ์ที่พิมพ์จำหน่ายโดยนาย สม พ่วงภักดี (ส.ธรรมภักดี) และตามแบบจิตรกรรมไทยแนวประเพณี การจัดวางองค์ประกอบนิยมเขียนเป็นภาพขนาดใหญ่ลงบนฝาผนัง มักเขียนภาพไว้ภายในกรอบภาพจบเป็นตอนๆไป โดยส่วนใหญ่จะเขียนเรียงลำดับตามเรื่องราว ตามกรอบภาพที่กำหนดเอาไว้อย่างเป็นระเบียบ มีการเน้นจุดเด่นจุดรองของภาพแต่ละช่องเขียนโดยเขียนให้เต็มผนังทุกด้าน ส่วนกลุ่มช่างที่มีฝีมือทางการเขียนจิตรกรรมไทยแนวประเพณี ได้รับอิทธิพลการจัดวางองค์ประกอบจากจิตรกรรมฝาผนังจากภาคกลาง ที่มีการเน้นจุดเด่นของแต่ละเรื่องแต่ละตอน มีการเขียนติดต่อกันเป็นตอน ๆ สามารถดูจากซ้ายไปขวาหรือล่างและบนได้ทั่วทั้งภาพ สีในการเขียน คือสีอะครีลิค และสีน้ำพลาสติกเพราะมีความทนทานกว่า

ในด้านวรรณกรรมที่ปรากฏในจิตรกรรมฝาผนัง จิตรกรรมที่เขียนก่อนปี พ.ศ. 2500 พบวรรณกรรม กลุ่มเรื่องราวทางศาสนาได้แก่ พุทธประวัติ พระมาลัย ไตรภูมิ ทศชาติชาดก พระเวสสันดรชาดก อรรถกถาชาดก ปรีศนาธรรม และกลุ่มวรรณกรรมท้องถิ่น ได้แก่ สิ้นไซ พระลักพระลาม ท้าวปาดิต์นางอรพิมพ์ ในส่วนของจิตรกรรมฝาผนังที่เขียนหลังปี พ.ศ. 2500 พบกลุ่มวรรณกรรมทางศาสนาได้แก่ พุทธประวัติ พระมาลัย พระเวสสันดรชาดก ทศชาติชาดก และประวัติชุมชน ฮีตสิบสอง ไม่พบวรรณกรรมท้องถิ่น

ด้านแนวคิดในการเขียนของช่าง สามารถจำแนกออกได้เป็น 3 กลุ่ม คือ กลุ่มช่างเขียนแบบอีสานประเพณี กลุ่มช่างเขียนแบบอีสานไทยประเพณี และช่างเขียนแบบไทยประเพณีรัตนโกสินทร์ ช่างที่เขียนในลักษณะอีสานประเพณี จะแสดงให้เห็นถึงความเป็นอิสระด้านการแสดงออกที่เรียบง่าย ไม่เคร่งครัดแสดงออกทางความรู้ความเข้าใจ ตามรสนิยมและทักษะของช่าง พบในจิตรกรรมฝาผนังก่อนปี พ.ศ. 2500 กลุ่มช่างเขียนแบบอีสานไทยประเพณี ซึ่งเป็นช่างชาวอีสานที่ได้รับอิทธิพลมาจากช่างหลวงและช่างภาคกลางหรือไปเรียนรู้ศิลปะจากภาคกลาง มีการเขียนผสมผสานเรื่องราวและรูปแบบระหว่างจิตรกรรมไทยกับรูปแบบความเป็นพื้นถิ่นอีสาน พบทั้งจิตรกรรมฝาผนังก่อนและหลังปี พ.ศ.2500 และช่างเขียนแบบไทยประเพณีรัตนโกสินทร์ เป็นช่างกลุ่มที่ได้รับอิทธิพลมาจากช่างหลวงและช่างภาคกลาง ซึ่งมีทั้งช่างที่มีพื้นเพเป็นคนในพื้นที่อีสานที่ได้ไปศึกษาเรียนรู้ศิลปะจากภาคกลางช่างจากภาคเหนือ และช่างที่มาจากภาคกลางโดยตรง นิยมเขียนตามแบบภาพพิมพ์ของ ส.ธรรมภักดี และเขียนตามแบบจิตรกรรมไทยแนวประเพณี พบในจิตรกรรมฝาผนังในยุคหลัง ปี พ.ศ. 2500

Abstract

The objective of this research was to study development of arranging the composition of Esan Mural Painting from the past to present, and development of bringing literary work in drawing the mural painting as well as viewpoint of painters in Esan Mural Painting from the past to present by using Qualitative Research Methodology, gathering document, collecting field work data by interviewing, descriptive analysis, concluding the findings. The research findings were as follows:

According to the findings found that the development of mural painting in Khon Kaen, Mahasarakam, and Roi-ed Provinces could be

classified into 2 major durations as: 1) the mural paintings constructed before 1957, 15 temples were found, and 2) mural paintings after 1957, only 7 temples were found. Most of them were not strictly arranged the composition since the painters would present their art in simple form based on their understanding, without considering the principle of art composition. As a result, their works were independent as locality. The colors were natural colors. For the mural paintings constructed after 1957, found that most of them followed the paintings printed for selling by Mr. Som Puang-pak-dee (S. Dharma-pak-dee) as well as Traditional Thai Painting. The composition was drawn as big picture on the wall. The pictures often painted in the frame finishing each section. Most of them were orderly painted in sequence of story based on the determined frame. The prominent and minor point of pictures were highlighted in each channel by painting every side of the full wall. For the painters in group of Traditional Thai Painting, they were influenced by arranging the composition of mural painting from the Central Region, with highlight in prominent point of each story in each section which could be viewed from left to right, or up and down thoroughly the picture. The used colors were Acrylic or Plastic Color since they were more long lasting.

In the literary work on mural painting, the mural painted before 1957, the religious story groups were found including: Buddha's history, Pra-Malia, Three World and Ten Life of former birth of Buddha, Pra Wedsandon former birth of Buddha, story of former birth of Buddha, Dharma puzzle, and local literary work as: Sinsai, and Pra Lak-Pra Ram,. For birth mural paintings painted after 1957, the religious

literary work groups were found including Buddha's history, Pra Malai, Pra Wedsandon former birth of Buddha, Ten-Life of former birth of Buddha, and community history, and Heat-sib-song. The local literary works were not found.

For painters' viewpoints in painting, they could be classified into 3 groups: Traditional Esan Painter Group, Traditional Thai Esan Painter Group, and Bangkok Traditional Thai Painters. The Traditional Esan Painters, would express freedom in simple expression, not be strict in expressing their knowledge and comprehension based on their taste and skill, found in group constructing the mural painting before 1957. For Traditional Thai Esan Painters, they were North Eastern Painters influenced by royal painters and Central Region Painters, or studied Art from Central Region. So, they painted by combining stories and patterns between Thai Painting and Esan Local Pattern. For Bangkok Painters, they were painter group influenced by the royal painters and Central Painters. Some of them were North Eastern Painters who studied Art from Central Region. Some of them came from North Region, and some of them came from Central Region. They preferred to paint following the painting of S. Dharama-pak-dee as well as Traditional Thai Painting, found in mural painting in later period of 1957.

บทนำ

ภาพจิตรกรรมฝาผนังเป็นงานศิลปะที่ปรากฏอยู่ทั่วทุกภูมิภาคของประเทศไทย ภาคอีสานก็เป็นภูมิภาคหนึ่งที่ปรากฏงานจิตรกรรมฝาผนังกระจายอยู่หลายแห่งเกือบทุกจังหวัด เพราะนอกจากจะมีการค้นพบภาพจิตรกรรมที่ปรากฏอยู่ตามผนังถ้ำและหน้าผาต่างๆ เช่น ผาแต้ม อำเภอโขงเจียม จังหวัดอุบลราชธานี

แล้วยังปรากฏเห็นภาพจิตรกรรมฝาผนังตามโบสถ์แบบพื้นบ้านที่ชาวบ้านเรียกว่า “สิม” (ไพโรจน์ สโมสร, 2534) จิตรกรรมฝาผนังเหล่านั้นได้รับการยอมรับ และยกย่องว่ามีคุณค่าทางศิลปะ อีกทั้งยังมีกลวิธีการสื่อสารที่เป็นเอกลักษณ์ของท้องถิ่น ในการที่จะสื่อความหมายถึงความเชื่อของสังคม และวัฒนธรรมไทยในอีกแง่มุมหนึ่ง ทำให้มีนักวิชาการให้ความสนใจศึกษาอย่างจริงจังและเป็นระบบ โดยเฉพาะจิตรกรรมฝาผนังในอีสานตอนกลาง เริ่มต้นจากนักวิชาการในมหาวิทยาลัยขอนแก่นภายใต้โครงการสำรวจและถ่ายภาพจิตรกรรมฝาผนัง ซึ่งดำเนินการโดยศูนย์วัฒนธรรมอีสาน มหาวิทยาลัยขอนแก่น โดยการศึกษาครั้งนั้นเป็นการสำรวจและศึกษาจิตรกรรมฝาผนังจากสิมวัดต่างๆทั่วภาคอีสาน เพื่อบันทึกเรื่องราวเนื้อหาวรรณกรรมที่ปรากฏในภาพจิตรกรรมเหล่านั้นและจัดระบบการนำเสนอองค์ความรู้ที่ศึกษาได้โดยการแสดงนิทรรศการภาพถ่ายและการสัมมนาเรื่อง สิ่งแฝงเร้นในจิตรกรรมฝาผนังอีสาน และพิมพ์หนังสือออกเผยแพร่ในชื่อ จิตรกรรมฝาผนังอีสาน โดยไพโรจน์ สโมสร และคณะ (รณภพ เตชะวงศ์, 2551) ซึ่งผู้สนใจในจิตรกรรมฝาผนังอีสานได้ใช้เป็นข้อมูลในการอ้างอิงอย่างกว้างขวาง

ส่วนการศึกษาในระดับพื้นฐานที่เป็นวัดหรือเฉพาะเรื่อง เฉพาะสิมแต่ละหลังนั้นในอีสานตอนกลาง มีการศึกษากันอย่างกระจัดกระจายทั่วไป อาทิเช่น การศึกษาจิตรกรรมฝาผนังวัดป่าเรไรย์ บ้านหนองพอก จังหวัดมหาสารคาม (ประเทศ บัจจิงคะตา, 2541) จิตรกรรมฝาผนังวัดมณีมิขยาราม อำเภอบ้านไผ่ จังหวัดขอนแก่น (ธีระพงษ์ สารภัญญ์, 2537) การศึกษาจิตรกรรมฝาผนังวัดสนวนวารีย์พัฒนาราม บ้านหัวหนองอำเภอบ้านไผ่ จังหวัดขอนแก่น (สุพจน์ สุวรรณภักดี, 2533) การศึกษาเครื่องแต่งกายจากภาพจิตรกรรมฝาผนังโบสถ์วัดหน้าพระธาตุ อำเภอบึงโขงพยุง จังหวัดนครราชสีมา (เสมอ อนุรัตน์วิชัยกุล, 2536) จิตรกรรมฝาผนังเรื่อง มหาเวสสันดรชาดกสิมวัดบ้านยาง อำเภอบรบือ จังหวัดมหาสารคาม (เพ็ญผกา สาระดิรก, 2541) และสรุปแต้มในสิมอีสานงานศิลปะสองฝั่งโขง (สุมาลี เอกชนนิยม, 2548) ซึ่งงานวิจัยที่กล่าวมาข้างต้นล้วนเป็นการศึกษาจิตรกรรมฝาผนังในฐานะศิลปะพื้นบ้านอีสานที่ยังทรงคุณค่า ในปัจจุบันจิตรกรรมฝาผนังพื้นบ้านนั้นมีพัฒนามา

จนถึงปัจจุบันคือจิตรกรรมฝาผนังร่วมสมัย ซึ่งมีรูปแบบ วิธีการและแนวความคิดที่เปลี่ยนแปลงไปตามความเปลี่ยนแปลงของพัฒนาการสังคม

จากผลงานวิจัยที่ผ่านมาของนักวิชาการและนักศึกษาระดับบัณฑิตศึกษา ในสถาบันการศึกษาต่าง ๆ ผู้วิจัยมองเห็นว่าในการศึกษาวิจัยที่ผ่านมายังขาดการศึกษาเรื่อง พัฒนาการของจิตรกรรมฝาผนังอีสาน ทั้งในด้านรูปแบบการจัดวางองค์ประกอบศิลปะ การปรับเปลี่ยนวรรณกรรมที่ใช้ในการเขียนจิตรกรรมฝาผนัง รวมไปถึงแนวความคิดของช่างเขียนจิตรกรรมฝาผนังซึ่งเป็นตัวกลางทำให้เกิดความแตกต่างในการเขียนจิตรกรรมฝาผนังอีสาน จากการเขียนจิตรกรรมฝาผนังแบบพื้นบ้านจนมาถึงการเขียนจิตรกรรมฝาผนังร่วมสมัยที่เกิดขึ้นตามการเปลี่ยนแปลงทางสังคม พบว่าปัญหาองค์ความรู้เกี่ยวกับเรื่องพัฒนาการจิตรกรรมฝาผนังอีสานตั้งแต่อดีตจนถึงปัจจุบันยังไม่มีการศึกษามาก่อน ดังนั้นถ้ามีการศึกษาถึงพัฒนาการในเรื่องเหล่านี้แล้ว น่าจะเป็นประโยชน์ อันจะนำไปสู่องค์ความรู้ที่หลากหลาย และเปิดทางเลือกในการศึกษาจิตรกรรมฝาผนังอีสานให้แก่ผู้ที่สนใจเพิ่มมากขึ้น

จากเหตุผลและความสำคัญดังกล่าว ผู้วิจัยจึงได้ทำการศึกษาวิจัยในเรื่องพัฒนาการของจิตรกรรมฝาผนังอีสาน กรณีศึกษาจังหวัดขอนแก่น จังหวัดมหาสารคามและจังหวัดร้อยเอ็ด เพื่อศึกษาถึงพัฒนาการของการจัดวางองค์ประกอบวรรณกรรม และแนวคิดของศิลปินเพื่อเป็นแนวทางในการศึกษาทางด้านจิตรกรรมฝาผนังอีสานอย่างต่อเนื่องต่อไป

คำสำคัญ : จิตรกรรมฝาผนัง, สิม, ช่างแต้ม, ฮูปแต้ม

วัตถุประสงค์ของวิจัย

- 1 เพื่อศึกษาพัฒนาการของการจัดวางรูปแบบองค์ประกอบของจิตรกรรมฝาผนังอีสานจากอดีตถึงปัจจุบัน
- 2 เพื่อศึกษาพัฒนาการของวรรณกรรมที่ใช้ในการเขียนจิตรกรรมฝาผนังอีสานจากอดีตถึงปัจจุบัน
- 3 เพื่อศึกษารูปแบบแนวคิดของศิลปินที่เขียนจิตรกรรมฝาผนังอีสานจากอดีตถึงปัจจุบัน

ปีที่ ๓ ฉบับที่ ๑ มกราคม - มิถุนายน ๒๕๕๔

ขอบเขตการวิจัย

1 **ขอบเขตพื้นที่การวิจัย** ผู้วิจัยมุ่งเน้นศึกษาถึงพัฒนาการของการเขียนภาพจิตรกรรมฝาผนังอีสานในเขตจังหวัดขอนแก่น จังหวัดมหาสารคามและจังหวัดร้อยเอ็ด โดยศึกษาเฉพาะภาพจิตรกรรมฝาผนังที่ปรากฏในสิมหรือโบสถ์ บริเวณผนังด้านนอกและผนังด้านใน

2 **ขอบเขตของเนื้อหาการวิจัย** ผู้วิจัยจะเน้นศึกษาพัฒนาการในการจัดวางรูปแบบ องค์ประกอบในการสร้างสรรค์จิตรกรรมฝาผนัง การนำเอาวรรณกรรมมาเขียนเป็นเรื่องราวของภาพจิตรกรรมฝาผนัง และแนวคิดของศิลปินหรือช่างเขียนที่แสดงออกในการเขียนจิตรกรรมฝาผนัง ในเขตจังหวัดขอนแก่น จังหวัดมหาสารคาม และจังหวัดร้อยเอ็ดจากอดีตจนถึงปัจจุบัน

ประโยชน์ที่คาดว่าจะได้รับ

- 1 ได้เห็นถึงพัฒนาการของการจัดวางรูปแบบ องค์ประกอบของจิตรกรรมฝาผนังอีสาน
- 2 ได้เห็นถึงพัฒนาการของวรรณกรรมที่ใช้ในการเขียนจิตรกรรมฝาผนังอีสาน
- 3 ได้ศึกษารูปแบบแนวคิดของศิลปินที่เขียนจิตรกรรมฝาผนังอีสาน
- 4 นำองค์ความรู้ที่ได้รับจากการวิจัยไปประยุกต์ใช้ในการเรียนการสอน

วิธีดำเนินการวิจัย

ประชากรและกลุ่มตัวอย่าง

1. ประชากรและกลุ่มตัวอย่างที่เป็นบุคคล

กลุ่มประชากร ที่ใช้ในการศึกษาได้แก่ กลุ่มช่างพื้นบ้าน ศิลปินพื้นบ้าน เจ้าอาวาส ผู้นำชุมชน ประชาชนชาวบ้าน ในจังหวัดขอนแก่น จังหวัดมหาสารคามและจังหวัดร้อยเอ็ด

กลุ่มตัวอย่าง ผู้วิจัยได้คัดเลือกกลุ่มตัวอย่างตามพื้นที่และวัตถุประสงค์ของการวิจัยโดยวิธีการสุ่มแบบเจาะจง(Purposive Sampling) แบ่งเป็น 3 กลุ่มดังนี้

1. กลุ่มผู้รู้ ได้แก่ ประชาชนชาวบ้าน ผู้นำชุมชน เจ้าอาวาส ผู้ให้ข้อมูลเกี่ยวกับประวัติความเป็นมา วัตถุประสงค์ในการสร้างจิตรกรรมฝาผนัง และการประเมินคุณค่าทางศิลปะ

2. กลุ่มผู้ปฏิบัติการ ได้แก่ จิตรกร ช่างพื้นบ้าน เพื่อให้ข้อมูลเกี่ยวกับแนวคิดในการสร้างสรรค์ผลงานรวมไปถึงการประเมินคุณค่าทางศิลปะ

3. กลุ่มผู้ให้ข้อมูลทั่วไป ได้แก่ บุคคลทั่วไป และนักท่องเที่ยว เพื่อให้ได้ข้อมูลเกี่ยวกับการประเมินคุณค่าทางศิลปะในด้านคุณค่าที่ปรากฏต่อผู้รับรู้ทางความงาม

2. ประชากรและกลุ่มตัวอย่างที่เป็นสถานที่

กลุ่มประชากร ที่ใช้ในการศึกษาได้แก่ วัดที่ปรากฏจิตรกรรมฝาผนังบนสิม กลุ่มตัวอย่าง ผู้วิจัยได้คัดเลือกกลุ่มตัวอย่างตามพื้นที่และวัตถุประสงค์ในวัดที่ปรากฏจิตรกรรมฝาผนังบนสิม ในจังหวัดขอนแก่น จังหวัดมหาสารคามและจังหวัดร้อยเอ็ด

เครื่องมือในการวิจัย

การศึกษาวิจัยเรื่อง พัฒนาการของจิตรกรรมฝาผนังอีสาน กรณีศึกษา จังหวัดขอนแก่น จังหวัดมหาสารคามและจังหวัดร้อยเอ็ด ผู้วิจัยใช้เครื่องมือในการเก็บรวบรวมข้อมูลในการวิจัยดังนี้

1. แบบสำรวจเบื้องต้น (Basic Survey) เป็นการเก็บรวบรวมข้อมูลจากตัวแทนของประชากร เช่น กลุ่มช่างพื้นบ้าน ศิลปินพื้นบ้าน เจ้าอาวาส ผู้นำชุมชน ประชาชนชาวบ้านที่เราต้องการศึกษาเพียงส่วนหนึ่งซึ่งถูกเลือกขึ้นมา พร้อมทั้งบันทึกภาพถ่าย

2. แบบสัมภาษณ์ เป็นการซักถาม การสนทนากับกลุ่มประชากรและกลุ่มตัวอย่าง เช่น กลุ่มช่างพื้นบ้าน ศิลปินพื้นบ้าน เจ้าอาวาส ผู้นำชุมชน ประชาชนชาวบ้าน ฯลฯ อย่างมีจุดมุ่งหมายเพื่อให้ได้ข้อมูลที่ต้องการตามวัตถุประสงค์ โดยการใช้การสัมภาษณ์เป็นรายบุคคล (Individual interview) พร้อมทั้งบันทึกภาพถ่าย

การเก็บรวบรวมข้อมูล

ในการศึกษาวิจัยเรื่อง พัฒนาการของจิตรกรรมฝาผนังอีสาน กรณีศึกษา จังหวัดขอนแก่น จังหวัดมหาสารคามและจังหวัดร้อยเอ็ด ผู้วิจัยเก็บรวบรวมข้อมูล ยึดหลักข้อมูลที่สอดคล้องกับวัตถุประสงค์ของการวิจัยสามารถตอบคำถามการวิจัย ได้ตามกำหนด ซึ่งมีการเก็บรวบรวมข้อมูลดังนี้

1. การเก็บรวบรวมข้อมูลจากเอกสาร

เป็นการเก็บข้อมูลที่ได้จากเอกสาร งานวิจัย หรือที่มีการศึกษาในประเด็น ที่เกี่ยวข้องกับจิตรกรรมฝาผนังอีสานในจังหวัดขอนแก่น จังหวัดมหาสารคามและ จังหวัดร้อยเอ็ด โดยรวบรวมข้อมูลจากห้องสมุดมหาวิทยาลัยขอนแก่น ห้องสมุด มหาวิทยาลัยมหาสารคาม สำนักวัฒนธรรม มหาวิทยาลัยขอนแก่น ศูนย์มานุษยวิทยาสิรินธร สำนักวิจัยศิลปวัฒนธรรม มหาวิทยาลัยมหาสารคาม และวัดที่ทำการวิจัย

2. การเก็บรวบรวมข้อมูลภาคสนาม

เป็นข้อมูลที่ได้จากพื้นที่ที่ทำการศึกษา โดยวิธีการแบบสำรวจเบื้องต้น (Basic Survey) แบบสัมภาษณ์ ได้ข้อมูลที่ครอบคลุมและสมบูรณ์ตรงกับข้อเท็จจริง ด้วยวิธีการเชิงคุณภาพ (Qualitative Methods)

3. การจัดทำข้อมูล ในการจัดทำข้อมูลผู้วิจัยนำข้อมูลที่ได้จากการเก็บ รวบรวมเอกสารและข้อมูลจากภาคสนามโดยแยกตามวัตถุประสงค์ของการวิจัย

4. การวิเคราะห์ข้อมูล

ในการวิเคราะห์ข้อมูลผู้วิจัยดำเนินการวิเคราะห์ข้อมูลตามวัตถุประสงค์ที่ ตั้งเอาไว้ โดยนำข้อมูลที่ได้รับการเก็บรวบรวมเอกสารและข้อมูลจากภาคสนามมา วิเคราะห์

5. การนำเสนอผลการวิเคราะห์ข้อมูล

ในการนำเสนอผลการวิเคราะห์ข้อมูล ผู้วิจัยนำเสนอผลการวิเคราะห์ข้อมูล ตามวัตถุประสงค์ที่ตั้งเอาไว้ โดยเรียงเรียงและนำเสนอด้วยวิธีพรรณนาวิเคราะห์และ ภาพประกอบ

ผลการศึกษา

การศึกษาพัฒนาการของจิตรกรรมฝาผนังอีสาน กรณีศึกษา จังหวัดขอนแก่น จังหวัดมหาสารคามและจังหวัดร้อยเอ็ด ครั้งนี้ ผู้วิจัยทำการศึกษาเกี่ยวกับการจัดวางรูปแบบองค์ประกอบศิลปะของจิตรกรรมฝาผนัง วรรณกรรม และรูปแบบแนวความคิดของศิลปินที่ปรากฏในจิตรกรรมฝาผนังอีสานจากอดีตจนถึงปัจจุบัน ผลการศึกษาจึงสามารถแบ่งออกเป็นหัวข้อได้ดังนี้

1. จิตรกรรมฝาผนังในจังหวัดขอนแก่น

1.1. จิตรกรรมฝาผนังในจังหวัดขอนแก่นที่สร้างก่อนปี พ.ศ.2500 ได้แก่ วัดไชยศรี บ้านสาวะถี ตำบลสาวะถี อำเภอเมืองขอนแก่น วัดมณีมิตถาราม บ้านลาน ตำบลบ้านลาน อำเภอบ้านไผ่ วัดสระบัวแก้ว ต.หนองเม็ก อ.หนองสองห้อง วัดสวนวาริพัฒนาราม ตำบลหัวหนอง อำเภอบ้านไผ่

ภาพที่ 1 แสดงภาพจิตรกรรมฝาผนังด้านนอกที่วัดไชยศรี บ้านสาวะถี ตำบลสาวะถี อำเภอเมืองขอนแก่น

ภาพที่ 2 แสดงภาพจิตรกรรมฝาผนังด้านนอกที่วัดมณีมิตถาราม บ้านลาน ตำบลบ้านลาน อำเภอบ้านไผ่ จังหวัดขอนแก่น

ภาพที่ 3 แสดงภาพจิตรกรรมฝาผนังด้านนอกทิศเหนือ
วัดสระบัวแก้วบ้านวังคุณ ต.หนองเม็ก อ.หนองสองห้อง จ.ขอนแก่น

ภาพที่ 4 แสดงภาพจิตรกรรมฝาผนังด้านนอกทิศใต้
วัดสวนวาริพัฒนาราม ตำบลหัวหนอง อำเภอบ้านไผ่ จังหวัดขอนแก่น

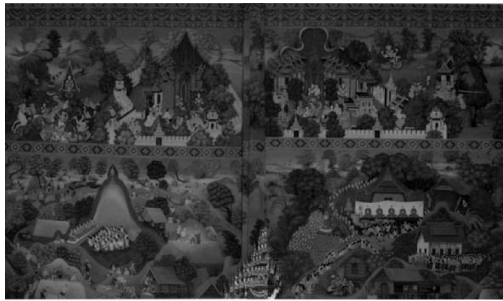
1.2. จิตรกรรมฝาผนังในจังหวัดขอนแก่นที่สร้างหลังปี พ.ศ.2500 ได้แก่ วัดไตรประสิทธิ์ ตำบลพระลับ อำเภอเมือง วัดป่าแสงอรุณ ตำบลพระลับ อำเภอเมือง วัดสว่างพิทยา ตำบลแดงใหญ่ อำเภอเมืองขอนแก่น วัดศรีสุ่มังค์ ตำบลสวนหม่อน อำเภอมัญจาคีรี

ภาพที่ 5 แสดงภาพจิตรกรรมฝาผนังด้านในทิศใต้
วัดไตรประสิทธิ์ ตำบลพระลับ อำเภอเมือง จังหวัดขอนแก่น

ภาพที่ 6 แสดงภาพจิตรกรรมฝาผนังด้านในทิศตะวันตก
วัดป่าแสงอรุณ ตำบลพระลับ อำเภอเมือง จังหวัดขอนแก่น

ภาพที่ 7 แสดงภาพจิตรกรรมฝาผนังด้านในทิศตะวันออก
วัดสว่างพิทยา ตำบลแดงใหญ่ อำเภอเมืองขอนแก่น จังหวัดขอนแก่น

ภาพที่ 8 แสดงภาพจิตรกรรมฝาผนังด้านในทิศตะวันออก
วัดศรีสุ่มังค์ ตำบลสวนหม่อน อำเภอมัญจาคีรี จังหวัดขอนแก่น

2. จิตรกรรมฝาผนังในจังหวัดมหาสารคาม

2.1. จิตรกรรมฝาผนังในจังหวัดมหาสารคามที่สร้างก่อนปี พ.ศ.2500 ได้แก่ วัดยางทองวราราม บ้านยาง ตำบลบ้านยาง อำเภอบรบือ วัดโพธาราม บ้านดงบัง ตำบลดงบัง อำเภอนาดูน วัดป่าเรไรย์ บ้านดงบัง ตำบลดงบัง อำเภอนาดูน วัดตาลเรือ บ้านโคกกลางใหญ่ ตำบลเขวาไร่ อำเภอโกสุมพิสัย

ภาพที่ 9 แสดงภาพจิตรกรรมฝาผนังด้านนอกทิศใต้
วัดยางทองวราราม ตำบลบ้านยาง อำเภอบรบือ จังหวัดมหาสารคาม

ภาพที่ 10 แสดงภาพจิตรกรรมฝาผนังด้านนอกทิศเหนือ
วัดโพธาราม ตำบลดงบัง อำเภอนาดูน จังหวัดมหาสารคาม

ภาพที่ 11 แสดงภาพจิตรกรรมฝาผนังด้านนอกทิศใต้
วัดป่าเรไรย์ ตำบลดงบัง อำเภอนาดูน จังหวัดมหาสารคาม

ภาพที่ 12 แสดงภาพจิตรกรรมฝาผนังด้านใน วัดตาลเรือ ตำบลเขวาไร่ อำเภอโกสุมพิสัย
จังหวัดมหาสารคาม

2.2. จิตรกรรมฝาผนังในจังหวัดมหาสารคามที่สร้างหลังปี พ.ศ. 2500 ได้แก่ วัดบูรพาหนองบัว บ้านหนองบัว ตำบลวังแสง อำเภอแกลง วัดคูเหนือ บ้านคูเหนือ ตำบลหนองเหล็ก อำเภอโกสุมพิสัย วัดเหล่าจั่น บ้านเหล่าจั่น ตำบลแกลง อำเภอแกลง

ภาพที่ 13 แสดงภาพจิตรกรรมฝาผนังด้านนอกทิศใต้
วัดบูรพาหนองบัว ตำบลวังแสง อำเภอแกดำ จังหวัดมหาสารคาม

ภาพที่ 14 แสดงภาพจิตรกรรมฝาผนังด้านในทิศตะวันออก
วัดตูเหนือ ตำบลหนองเหล็ก อำเภอโกสุมพิสัย จังหวัดมหาสารคาม

ภาพที่ 15 แสดงภาพจิตรกรรมฝาผนังด้านในทิศเหนือ
วัดเหล่าจั่น ตำบลแกดำ อำเภอแกดำ จังหวัดมหาสารคาม

3. จิตรกรรมฝาผนังในจังหวัดร้อยเอ็ด

3.1. จิตรกรรมฝาผนังในจังหวัดร้อยเอ็ดที่สร้างก่อนปี พ.ศ.2500 ได้แก่ วัดกลางมิ่งเมือง ตำบลในเมือง อำเภอเมือง, วัดไตรภูมิคณาจารย์บ้านตากแดด ตำบลหัวโตน อำเภอสวรรณภูมิ, วัดจักรวาลภูมิพิณิจบ้านหนองหมื่นถ่าน ถนนสุวรรณนันท ตำบลหนองหมื่นถ่าน อำเภออาจสามารถ, วัดขอนแก่นเหนือ บ้านขอนแก่นเหนือ ตำบลขอนแก่น อำเภอเมือง, วัดบ้านเปลือยใหญ่ วัดประตู่ชัย บ้านประตู่ชัย ตำบลนิเวศน์ อำเภอธวัชบุรี, วัดมลาภิรมย์ บ้านหนองหูลิง ตำบลเชียงใหม่ อำเภอโพธิ์ชัย

ภาพที่ 16 แสดงภาพจิตรกรรมฝาผนังวัดกลางมิ่งเมือง
ตำบลในเมือง อำเภอเมือง จังหวัดร้อยเอ็ด

ภาพที่ 17 แสดงภาพจิตรกรรมฝาผนังวัดไตรภูมิคณาจารย์
ตำบลหัวโตน อำเภอสวรรณภูมิ จังหวัดร้อยเอ็ด

ภาพที่ 18 แสดงภาพจิตรกรรมฝาผนังวัดจักรวาลภูมิพิณิจ
ตำบลหนองหมื่นถ่าน อำเภอบางบาล จังหวัดร้อยเอ็ด

ภาพที่ 19 แสดงภาพจิตรกรรมฝาผนัง
วัดขอนแก่นเหนือ ตำบลขอนแก่น อำเภอมือ จังหวัดร้อยเอ็ด

ภาพที่ 20 แสดงภาพจิตรกรรมฝาผนังด้านในทิศใต้
วัดเปือยใหญ่ ตำบลช้างเผือก อำเภอสุวรรณภูมิ จังหวัดร้อยเอ็ด

ภาพที่ 21 แสดงภาพจิตรกรรมฝาผนังด้านนอกทิศเหนือ
วัดประตู่ชัย ตำบลโนนไผ่ อำเภอธวัชบุรี จังหวัดร้อยเอ็ด

ภาพที่ 22 แสดงภาพจิตรกรรมฝาผนังด้านนอกทิศใต้
วัดมาลาภิรมย์ ตำบลเชียงใหม่ อำเภอโพธิ์ชัย จังหวัดร้อยเอ็ด

จากผลการศึกษาจิตรกรรมฝาผนังอีสานในจังหวัดขอนแก่น จังหวัดมหาสารคาม และจังหวัดร้อยเอ็ด พบว่าพัฒนาการการเขียนจิตรกรรมฝาผนังที่ปรากฏในลุ่ม สามารถแบ่งออกเป็น 2 ช่วงใหญ่ๆ คือจิตรกรรมฝาผนังที่สร้างก่อนปี พ.ศ.2500 และจิตรกรรมฝาผนังที่สร้างหลังปี พ.ศ.2500 โดยพบว่าจิตรกรรมที่สร้างก่อนปี พ.ศ.2500 พบมากถึง 15 วัด ซึ่งส่วนใหญ่มีอายุของการสร้าง ราว พ.ศ. 2400 ถึง พ.ศ. 2500 และจิตรกรรมฝาผนังที่สร้างหลังปี พ.ศ.2500 พบเพียง 7 วัด คือสร้างตั้งแต่ พ.ศ.2500 จนถึงปัจจุบัน โดยแบ่งตาม ปีที่สร้างได้ตามตารางดังนี้

ตารางที่ 1 ตารางแสดงปีที่มีการสร้างลิมและจิตรกรรมฝาผนังในจังหวัดขอนแก่น จังหวัดมหาสารคาม และจังหวัดร้อยเอ็ด

ที่	ชื่อวัด	ปีที่สร้างลิม	ปีที่สร้างจิตรกรรม
1	วัดไตรภูมิคณาจารย์ จ.ร้อยเอ็ด	ก่อน 2400	ก่อนปีพ.ศ.2400
2	วัดป่าเรไรย์ จ.มหาสารคาม	2400	2400
3	วัดขอนแก่นเหนือ จ.ร้อยเอ็ด	ก่อนปีพ.ศ.2400	2428
4	วัดประตู่ชัย จ.ร้อยเอ็ด	2461	2464
5	วัดยางทวงวาราราม จ.มหาสารคาม	2465	2465
6	วัดไชยศรี จ.ขอนแก่น	2466	2466
7	วัดมัชฌิมวิหยาาราม จ.ขอนแก่น	2470	2470
8	วัดสระบัวแก้ว จ.ขอนแก่น	2474	2474
9	วัดสนวนวาริพัฒนาาราม จ.ขอนแก่น	2475	2475
10	วัดกลางมิ่งเมือง จ.ร้อยเอ็ด	ก่อนปีพ.ศ.2500	2484
11	วัดโพธาราม จ.มหาสารคาม	ก่อนปีพ.ศ.2500	ก่อนปีพ.ศ.2500
12	วัดตาลเรือง จ.มหาสารคาม	ก่อนปีพ.ศ.2500	ก่อนปีพ.ศ.2500
13	วัดจักรวารลภูมิพินิจ จ.ร้อยเอ็ด	ก่อนปีพ.ศ.2500	ก่อนปีพ.ศ.2500
14	วัดบ้านเปือยใหญ่ จ.ร้อยเอ็ด	ก่อนปีพ.ศ.2500	ก่อนปีพ.ศ.2500
15	วัดมาลาภิรมย์ จ.ร้อยเอ็ด	ก่อนปีพ.ศ.2500	ก่อนปีพ.ศ.2500
16	วัดบูรพาหนองบัว จ.มหาสารคาม	2533	2533
17	วัดไตรประสิทธิ์จ.ขอนแก่น	2538	2538
18	วัดป่าแสงอรุณ จ.ขอนแก่น	2546	2546
19	วัดสว่างพิทยา จ.ขอนแก่น	2551	2551
20	วัดศรีสุ่มังค์ จ.ขอนแก่น	2552	2552
21	วัดดู่เหนือ จ.มหาสารคาม	2552	2552
22	วัดเหล่าจั่น จ.มหาสารคาม	2553	2553

1. การจัดวางองค์ประกอบในจิตรกรรมฝาผนัง

ในด้านการจัดวางองค์ประกอบของจิตรกรรมฝาผนังทั้ง 3 จังหวัด จิตรกรรมฝาผนังที่สร้างก่อนปี พ.ศ. 2500 ซึ่งปรากฏจำนวน 15 วัด พบใน จังหวัดขอนแก่นจำนวน 4 วัด ได้แก่ วัดไชยศรี วัดมัชฌิมวิทยาราม วัดสระบัวแก้ว วัดสนวนวาริพัฒนาราม จังหวัดมหาสารคาม จำนวน 4 วัด ได้แก่ วัดยางทองวราราม วัดโพธาราม วัดป่าเรไรย์ วัดตาลเรือง และจังหวัดร้อยเอ็ดจำนวน 7 วัด ได้แก่ วัดกลาง มิ่งเมือง วัดไตรภูมิคณาจารย์ วัดจักรวาลภูมิพินิจ วัดขอนแก่นเหนือ วัดบ้านเปือยใหญ่ วัดประตู่ชัย วัดมาลาภิรมย์ ส่วนใหญ่มีการจัดวางองค์ประกอบอย่างไม่เคร่งครัด เพราะช่างเขียนจะถ่ายทอดผลงานออกมาอย่างเรียบง่ายตามความเข้าใจของตน โดยไม่คำนึงถึงกฎเกณฑ์ตามหลักองค์ประกอบทางศิลปะผลงานจึงปรากฏอย่างอิสระ เป็นแบบพื้นบ้าน การจัดภาพส่วนใหญ่จึงวางกระจายกันอยู่ มีทั้งภาพที่เกิดความสัมพันธ์เชื่อมโยงกันของแต่ละตอนเป็นเครือข่าย และบางครั้งขาดการเชื่อมโยงเป็นระบบ รูปแบบจิตรกรรมฝาผนังที่ช่างเขียนนำมาจัดองค์ประกอบของรูป จำแนกได้เป็น 5 ประเภท คือ ภาพมนุษย์ ภาพอมมนุษย์ ภาพสัตว์ ภาพสิ่งก่อสร้าง และ ภาพทิวทัศน์ การเขียนท้องฟ้าและอากาศมีจุดหมายเพื่อให้เป็นส่วนประกอบด้านหน้า กลาง และพื้นหลังของภาพ ไม่แสดงมิติทางลึกตามทฤษฎีว่าด้วยแสงและเงา ไม่แสดงระยะใกล้ไกล นอกจากนี้ยังมีการพรรณนาภาพเป็นลายลักษณ์อักษรแทรกประกอบภาพด้วยพยัญชนะอักขระวิธีที่มีความเป็นท้องถิ่น เช่นการใช้อักษรตัวธรรม อักษรไทน้อย หรืออักษรไทยรัตนโกสินทร์ ช่วยให้พุทธศาสนิกชนเกิดการศึกษาเรียนรู้ และสามารถสื่อให้เกิดการรับรู้เนื้อเรื่องได้อย่างชัดเจนขึ้น ในการจัดวางองค์ประกอบ มีเพียงวัดมัชฌิมวิทยาราม และวัดสนวนวาริพัฒนาราม ที่มีการเขียนเรียงลำดับเรื่องราวเวียนไปตามผนังอย่างชัดเจน ด้านวัสดุอุปกรณ์ กรรมวิธี ในการเขียนส่วนใหญ่ใช้วัสดุที่มีในท้องถิ่น เช่น สีจากธรรมชาติ สีครามจากต้นคราม สีเหลืองจากต้นรงค์ สีแดงจากดินแดงผสมยางบง สีน้ำตาลจากการนำเขม่าไฟมาบดเป็นผงละเอียด สีดำจากหมึกจีน สีขาวจากการฝนหอยก็ สีเขียวจากการผสมสีครามกับสีเหลือง

ผู้กันใช้รากต้นลำเจียก ทุบปลาย ตกแต่งให้สอดคล้องกับการใช้ประโยชน์ เช่นการ กระทุ้ง หรือแตะสี การระบาย การตัดเส้น การฉูดดินสอใช้สำหรับร่างภาพ ก่อนลงสี สามารถสังเกตเห็นได้ชัดเจนที่สุดได้แก่ภาพเขียนที่วัดสระบัวแก้ว วัดป่าเรไรย์ซึ่งยังคงสีทับไม่เรียบร้อย

ในส่วนของลิ่มที่ปรากฏจิตรกรรมฝาผนังที่สร้างหลังปี พ.ศ. 2500 มีจำนวน 7 วัด พบในจังหวัดขอนแก่นจำนวน 4 วัด ได้แก่ วัดไตรประสิทธิ์ วัดป่าแสงอรุณ วัดสว่างพิทยา บ้านหนองหลุบ วัดศรีสุมังค์ จังหวัดมหาสารคามจำนวน 3 วัด ได้แก่ วัดบูรพาหนองบัว วัดคูเหนือ บ้านคูเหนือ วัดเหล่าจั่น จังหวัดร้อยเอ็ดไม่พบวัด พบว่า จิตรกรรมฝาผนังส่วนใหญ่นิยมเขียนแบบอีสานไทยประเพณี และแบบไทยประเพณีรัตนโกสินทร์ การเขียนจิตรกรรมฝาผนังแบบอีสานไทยประเพณีนี้นิยมเขียนเรื่องราวเกี่ยวกับประวัติชุมชน และฮีตสิบสองอันเป็นประเพณีของชาวอีสานที่ปฏิบัติกันมา เพื่อเป็นการถ่ายทอดเรื่องราวของประเพณีสิบสองเดือนของคนอีสานให้ได้รู้กัน เพราะประเพณีดังกล่าวกำลังหายไปตามกระแสความเจริญของสังคมทำให้ช่างและเจ้าอาวาสมีความตั้งใจจริงที่จะสร้างให้เป็นแหล่งเรียนรู้สำหรับเยาวชนและผู้สนใจ โดยช่างจะเขียนเรียงลำดับเรื่องราวหรือประเพณีอย่างเป็นระเบียบจากทางทิศเหนือ เวียนไปทางทิศตะวันออกและมีการแทรกเรื่องราวเกี่ยวกับประวัติชุมชนแทรกตามมุมประตูทางเข้า พบเห็นที่วัดสว่างพิทยา วัดบูรพาหนองบัว และวัดบ้านเหล่าจั่น ส่วนการเขียนแบบไทยประเพณีรัตนโกสินทร์ สามารถแบ่งออกได้เป็น 2 กลุ่ม คือ กลุ่มที่มีการเขียนจิตรกรรมฝาผนังตามแบบภาพพิมพ์ชุดพุทธประวัติและทศชาติชาดกที่พิมพ์จำหน่ายโดยนาย สม พ่วงภักดี (ส.ธรรม ภักดี) และกลุ่มที่เขียนตามแบบแนวไทยประเพณี โดยในส่วนของเขียนจิตรกรรมฝาผนังที่รับอิทธิพลจากภาพพิมพ์ของ ส.ธรรมภักดี ซึ่งต้นแบบเป็นผลงานการเขียนของพระเทวาภินิมิต และผลงานของเหม เวชกร โดยจะนิยมเขียนเป็นภาพขนาดใหญ่ลงบนฝาผนัง ช่างเขียนมักเขียนภาพไว้ภายในกรอบภาพจบเป็นตอนๆไป พร้อมกับชื่อแต่ละตอนไว้ได้ ภาพโดยส่วนใหญ่จะเขียนเรียงลำดับตามเรื่องราว จากซ้ายไปขวาและจากบนลงล่างตามกรอบภาพที่กำหนดเอาไว้อย่างเป็นระเบียบ เขียนให้เต็มผนังทุกด้าน และเรื่องราวที่นิยมเขียนมากที่สุดคือ ภาพชุดพุทธประวัติและเรื่องทศชาติชาดกโดยเฉพาะ

พระเวสสันดรชาดก ภาพพิมพ์ของ ส.ธรรมภักดี มีอิทธิพลต่อการสร้างงานจิตรกรรมฝาผนังอย่างกว้างขวางทั่วประเทศ โบสถ์ และวิหาร ปัจจุบันช่างเขียนยุคหลังยังคงเขียนในลักษณะนี้อยู่ เพราะเนื่องจากภาพเขียนลักษณะแบบไทยผสมผสานกับตะวันตกยังได้รับความนิยมจากพระสงฆ์และผู้ศรัทธาต่อวัดในเขตชนบทอยู่ เพราะยังพบเห็นการว่าจ้างให้เขียนภาพจิตรกรรมประดับโบสถ์อยู่ในจังหวัดต่างๆ แต่เห็นที่นิยมมากจะเป็นการเขียนบนศาลาการเปรียญซึ่งจะมีแทบทุกวัดและทุกจังหวัดโดยเฉพาะจิตรกรรมฝาผนังในสิมวัดบูรพาหนองบัว และวัดศรีสุ่มังค์ นอกจากการนิยมนำภาพพิมพ์ของ ส.ธรรมภักดี มาเป็นต้นแบบในการเขียนแล้ว ยังมีกลุ่มช่างที่มีฝีมือทางการเขียนตามแบบจิตรกรรมไทยแนวประเพณีปรากฏให้เห็นวัดต่างๆ จนเป็นที่ยอมรับ หรือชื่นชอบของเหล่าภิกษุสงฆ์และฆราวาส เพราะว่าผลงานดูให้ความสำคัญกับรายละเอียดตามแบบจิตรกรรมไทย

ลักษณะเด่นของจิตรกรรมฝาผนังในลักษณะแนวไทยประเพณี คือ เขียนสีแบน ไม่คำนึงถึงแสงและเงา นิยมตัดเส้นให้เห็นชัดเจน และเส้นที่ใช้ จะแสดงความรู้สึกเคลื่อนไหวนุ่มนวล เขียนตัวพระ-นาง เป็นแบบละคร มีลีลา ท่าทางเหมือนกัน ผิดแผกแตกต่างกันด้วยสีร่างกายและเครื่องประดับ เขียนแบบตานกมอง หรือเป็นภาพต่ำกว่าสายตา โดยมุมมองจากที่สูงลงสู่ล่าง จะเห็นเป็นรูปเรื่องราวได้ตลอดภาพ เขียนติดต่อกันเป็นตอน ๆ สามารถดูจากซ้ายไปขวาหรือล่างและบนได้ทั่วทั้งภาพ โดยขึ้นแต่ละตอนของภาพด้วยขอบหิน ต้นไม้ กำแพงเมือง และเส้นสีนเทาหรือ คชกริต เป็นต้น เขียนประดับตกแต่งด้วยลวดลายไทย มีสีทองสร้างภาพให้เด่นเกิดบรรยากาศ สุขสว่างและมีคุณค่ามากขึ้น ด้านการใช้สีในการเขียนนั้น ช่างได้ใช้สีที่มีตามท้องตลาดที่ใช้ในการเขียนภาพจิตรกรรมไทย คือสีอะคริลิก สีน้ำพลาสติก เป็นเป็นสีที่มีความเนื้อสีสดใสมิแฉดสีให้เลือกใช้ได้อย่างมากมาย และมีอายุยาวนาน พบที่วัดบ้านดู่เหนือ และวัดไตรประสิทธิ์

2. วรณกรรมที่ปรากฏในจิตรกรรมฝาผนัง

ในด้านวรรณกรรมที่ปรากฏในจิตรกรรมฝาผนัง พบว่าจิตรกรรมฝาผนังส่วนใหญ่นิยมถ่ายทอดเรื่องราวเกี่ยวกับพุทธศาสนาและวรรณกรรมพื้นบ้านโดย

แบ่งตามช่วงเวลา พบว่า จิตรกรรมที่เขียนก่อนปี พ.ศ. 2500 ปรากฏพบวรรณกรรมกลุ่มเรื่องราวทางศาสนา ได้แก่ พุทธประวัติ พระมาลัย ไตรภูมิทศชาติชาดก พระเวสสันดรชาดก อรรถกถาชาดก ปริศนาธรรม กลุ่มวรรณกรรมท้องถิ่น ได้แก่ สิ้นไซ พระลักพระลาม ท้าวปาจิตต์นางอรพิมพ์ ในส่วนของจิตรกรรมฝาผนังที่เขียนหลังปี พ.ศ. 2500 พบว่าวรรณกรรมที่ปรากฏส่วนใหญ่ได้รับอิทธิพลจากวรรณกรรมทางภาคกลาง ซึ่งการรับอิทธิพลทางด้านวรรณกรรมนั้นเป็นผลมาจากรูปแบบการเขียนที่เปลี่ยนแปลงไปตามยุคสมัยโดยเข้ามาพร้อมกับกลุ่มช่างที่มีรูปแบบการเขียนที่แตกต่างไปจากช่างพื้นบ้านที่เขียนในช่วงก่อน ปีพ.ศ.2500 เมื่อความต้องการของฆราวาสและพระภิกษุสงฆ์เปลี่ยนแปลงไปรูปแบบการเขียนก็มีการเปลี่ยนแปลงทำให้วรรณกรรมถูกปรับเปลี่ยนไปตามยุคสมัย วรรณกรรมที่พบในช่วงหลังปีพ.ศ.2500 ส่วนใหญ่เป็นกลุ่มวรรณกรรมทางศาสนา ได้แก่ พุทธประวัติ พระมาลัย พระเวสสันดรชาดก ทศชาติชาดก เช่นที่วัด ไตรประสิทธิ์ วัดบูรพาหนองบัว วัดศรีสูงมิ่งค์ และวัดคูเหนือ แต่ไม่พบวรรณกรรมพื้นบ้าน ส่วนใหญ่วรรณกรรมถูกปรับเปลี่ยนมาเป็นการนำเสนอเรื่องราวเกี่ยวกับฮีตสิบสองคองสิบสี่ และประวัติชุมชนเช่นที่วัด บ้านเหล่าจัน วัดสว่างพิทยา ซึ่งวรรณกรรมในกลุ่มหลังนี้เริ่มเป็นที่นิยมเขียนในปัจจุบันโดยเฉพาะภายในศาลาการเปรียญและพระเจดีย์ธาตุใหญ่ๆ เช่น ที่พระมหาธาตุแก่นนคร ในจังหวัดขอนแก่น

ตารางที่ 2 ตารางแสดงภาพเรื่องราวที่ปรากฏในจิตรกรรมฝาผนังในจังหวัดขอนแก่น จังหวัดมหาสารคาม และจังหวัดร้อยเอ็ด

ที่	ชื่อวัด	ปีที่สร้าง	วรรณกรรมที่ปรากฏ
1	วัดไตรภูมิคณาจารย์ จ.ร้อยเอ็ด	ก่อนปีพ.ศ.2500	พุทธประวัติ พระเวสสันดรชาดก พระรามชาดกและพระมาลัย
2	วัดป่าเรไรย์ จ.มหาสารคาม	2400	พุทธประวัติ พระเวสสันดรชาดก พระรามชาดกและพระมาลัย
3	วัดขอนแก่นเหนือ จ.ร้อยเอ็ด	2428	เทพชุมนุม ราหูอมพระอาทิตย์ พระมาลัย เรื่องพุทธประวัติ
4	วัดประตูชัยจ.ร้อยเอ็ด	2464	พุทธประวัติ พระเวสสันดรชาดก พระรามชาดกและพระมาลัย

ที่	ชื่อวัด	ปีที่สร้าง	วรรณกรรมที่ปรากฏ
5	วัดยางทวงวราราม จ.มหาสารคาม	2465	พุทธประวัติ พระเวสสันดรชาดก ท้าวปาจินตน์จอรพิมพ์ พระมาลัย และปริศนาธรรม
6	วัดไชยศรี จ.ขอนแก่น	2466	สินไซ พุทธประวัติของ พระพุทธเจ้าสิบชาติ
7	วัดมณีมิวิทย์าราม จ.ขอนแก่น	2470	พระเวสสันดรชาดก
8	วัดสระบัวแก้ว จ.ขอนแก่น	2474	เรื่องพระลักพระลาม พุทธประวัติ
9	วัดสนวนวาริพัฒนาราม จ.ขอนแก่น	2475	เรื่องสินไซและพระเวสสันดรชาดก
10	วัดกลางมิ่งเมือง จ.ร้อยเอ็ด	2484	ทศชาติชาดกเน้นพระเวสสันดร ชาดก พุทธประวัติ
11	วัดโพธาราม จ.มหาสารคาม	ก่อนปีพ.ศ.2500	พุทธประวัติ พระเวสสันดรชาดก พระมาลัย และสินไซ
12	วัดตาลเรือง จ.มหาสารคาม	ก่อนปีพ.ศ.2500	พระเวสสันดรชาดก พุทธประวัติ นรกภูมิ สังข์ศิลป์ชัย
13	วัดจักรวาลภูมิพินิจ จ.ร้อยเอ็ด	ก่อนปีพ.ศ.2500	สังข์ศิลป์ชัย พุทธประวัติ พระมาลัย
14	วัดบ้านเปือยใหญ่ จ.ร้อยเอ็ด	ก่อนปีพ.ศ.2500	พระเวสสันดรชาดก
15	วัดมาลาภิรมย์ จ.ร้อยเอ็ด	ก่อนปีพ.ศ.2500	พุทธประวัติ พระเวสสันดรชาดก และ พระมาลัย
16	วัดบูรพาหนองบัว จ.มหาสารคาม	2533	พระมาลัย พุทธประวัติ เวสสันดรชาดก
17	วัดไตรประสิทธิ์ จ.ขอนแก่น	2538	เรื่องพระเวสสันดรชาดก ทศชาติ ชาดก พุทธประวัติ
18	วัดป่าแสงอรุณ จ.ขอนแก่น	2546	เรื่องพุทธประวัติ และเทพชุมนุม
19	วัดสว่างพิทยา จ.ขอนแก่น	2551	ทศชาติชาดก พุทธประวัติ ฮีดลีสอง และเทพชุมนุม
20	วัดศรีสุ่มังค์ จ.ขอนแก่น	2552	พุทธประวัติ
21	วัดคูเหนือ จ.มหาสารคาม	2552	ทศชาติชาดกและเทพชุมนุม
22	วัดเหล่าจัน จ.มหาสารคาม	2553	ประเพณีสิบสองเดือนพระเจ้าห้า พระองค์และภาพเทพชุมนุม

3. รูปแบบแนวคิดในการเขียนจิตรกรรมฝาผนัง

ด้านแนวคิดในการเขียนของช่างจากการศึกษาภาพจิตรกรรมฝาผนังทั้ง 22 วัด พบว่าอายุของภาพเขียนที่ปรากฏหลักฐานปีที่สร้าง จำนวน 17 วัด นอกนั้นไม่สามารถสืบค้นหลักฐานในการสร้างได้ชัดเจน แต่การเขียนภาพทั้งหมดน่าจะมีอยู่ราวพุทธศตวรรษที่ 25 หรือช่วงก่อนปี พ.ศ. 2500 ช่างแต่ละกลุ่มที่เขียนจิตรกรรมฝาผนังนั้น ต่างมีความหลากหลายทางด้านรูปแบบ สามารถจำแนกออกได้เป็น 3 กลุ่ม คือ กลุ่มช่างเขียนแบบอีสานประเพณี กลุ่มช่างเขียนแบบอีสานไทยประเพณี และช่างเขียนแบบไทยประเพณีรัตนโกสินทร์ ช่างที่เขียนในลักษณะอีสานประเพณี ส่วนใหญ่เป็นผู้ที่เคยบวชเรียนมาก่อน จึงมีความรู้ในด้านเนื้อหาเรื่องราวจากการศึกษาพระธรรมมาก่อน ในส่วนการแสดงออกจึงได้แสดงออกตามความเข้าใจจะแสดงให้เห็นถึงความเป็นอิสระด้านการแสดงออกที่เรียบง่าย ไม่เคร่งครัด แสดงออกทางความรู้ ความเข้าใจ ตามรสนิยมและทักษะของช่างและไม่ค่อยปรากฏรูปแบบศิลปะแบบกำหนดนิยมจากภาพสมุดไทยของภาพกลาง ช่างกลุ่มดังกล่าวพบในกลุ่มที่สร้างจิตรกรรมฝาผนังก่อนปี พ.ศ. 2500 ช่างกลุ่มดังกล่าวเสียชีวิตไปหมดแล้ว เหลือแต่เพียงลูกหลานที่เป็นผู้ถ่ายทอดประวัติความเป็นมา กลุ่มจิตรกรรมฝาผนังอีสานไทยประเพณี ส่วนใหญ่เป็นช่างที่มีพื้นเพเป็นคนในพื้นที่อีสานที่ไปศึกษาการเขียนจิตรกรรมจากส่วนกลางพบในจิตรกรรมฝาผนังในยุคหลัง ปี พ.ศ. 2500 เช่น วัดบ้านเหล่าจัน วัดสว่างพิทยา ช่างเขียนคือ คุณพวงสุพรรณ ศิลปินสาย ซึ่งส่วนใหญ่เกิดจากแนวคิดของเจ้าอาวาส และฆราวาสผู้ศรัทธาเป็นผู้เสนอแนวคิดในการเขียนเรื่องราว ส่วนช่างเขียนจะค่อยต่อเติมให้ภาพเขียนดูสมบูรณ์มากยิ่งขึ้น กลุ่มช่างเขียนแบบไทยประเพณีรัตนโกสินทร์ ส่วนใหญ่จะพบว่าเป็นฝีมือช่างกลุ่มที่ได้รับอิทธิพลมาจากช่างหลวงและช่างภาคกลาง ซึ่งมีทั้งช่างที่มีพื้นเพเป็นคนในพื้นที่อีสานที่ได้ไปศึกษาเรียนรู้ศิลปะจากภาคกลาง ช่างจากภาคเหนือ และช่างที่มาจากภาคกลางโดยตรง ปัจจุบันช่างเขียนจิตรกรรมฝาผนังในอีสานยุคหลัง ส่วนใหญ่จะพบกลุ่มหลังมากที่สุดซึ่งกลุ่มดังกล่าว ยังสามารถแบ่งออกเป็น 2 กลุ่มคือ กลุ่มช่างเขียนที่ได้รับอิทธิพลการเขียนจากชุดภาพพิมพ์ ของ ส.ธรรมภักดี พบที่วัดบูรพาหนองบัว เขียน

โดยช่างประกอบ สุรินทร์ ซึ่งเป็นช่างจากทางภาคเหนือ และเป็นช่างที่ยังคงเขียนในลักษณะนี้อยู่ วัดศรีสุ่มังค์ เขียนโดย ภราดร เสมापเพชร และทีมนักศึกษาจากคณะศิลปกรรมศาสตร์ มหาวิทยาลัยขอนแก่น วัดดังกล่าวเจ้าอาวาสเป็นผู้กำหนดเนื้อหาเรื่องราว ส่วนช่างเขียนสามารถแสดงรูปแบบการเขียนที่แสดงออกตามแบบรูปแบบศิลปะของทางตะวันตกคือมีการให้แสงเงา และระยะตามหลักทัศนียวิทยา อีกกลุ่มหนึ่งคือช่างเขียนที่เขียนในลักษณะจิตรกรรมไทยแนวประเพณีคือมีการเขียนสีแบน นิยมตัดเส้นให้เห็นชัดเจน และเส้นที่ใช้ จะแสดงความรู้สึกเคลื่อนไหวนุ่มนวล เขียนตัวพระ-นาง เป็นแบบละคร มีลีลา ท่าทางเหมือนกัน ผิดแผกแตกต่าง กันด้วยสีร่างกายและเครื่องประดับ เขียนแบบตานกมอง จะเห็นเป็นรูปเรื่องราวได้ตลอดภาพ เขียนติดต่อกันเป็นตอน ๆ สามารถดูจากซ้ายไปขวาหรือล่างและบนได้ทั่วทั้งภาพ โดยชั้นแต่ละตอนของภาพด้วยโชดหิน ต้นไม้ กำแพงเมือง และเส้นสันทาหรือ คชกริต เป็นต้น เขียนประดับตกแต่งด้วยลวดลายไทย มีสีทองสร้างภาพให้เด่นเกิดบรรยากาศ สุขสว่างและมีคุณค่ามากขึ้น ช่างเขียนกลุ่มนี้ได้แก่ ศิลากรศิลาไสย พบที่วัดคูเหนือ วัดป่าแสงอรุณ และวัดสว่างพิทยา และอรรถศาสตร์ ตูลารักษ์ พบที่วัดไตรประสิทธิ์

สรุปผล และข้อเสนอแนะ

การวิจัยเรื่อง พัฒนาการของจิตรกรรมฝาผนังอีสาน กรณีศึกษา จังหวัดขอนแก่น จังหวัดมหาสารคาม และจังหวัดร้อยเอ็ด เป็นการศึกษาพัฒนาการของการจัดวางรูปแบบองค์ประกอบของจิตรกรรมฝาผนังอีสาน พัฒนาการของวรรณกรรมที่ใช้ในการเขียนจิตรกรรมฝาผนังอีสานและแนวความคิดของศิลปินที่เขียนจิตรกรรมฝาผนังอีสานจากอดีตถึงปัจจุบัน จากการวิจัยครั้งนี้สามารถสรุปผล และข้อเสนอแนะได้ดังต่อไปนี้

พัฒนาการในด้านการจัดองค์ประกอบของจิตรกรรมฝาผนังอีสาน จิตรกรรมฝาผนังที่สร้างขึ้นในช่วงเวลาก่อนปีพ.ศ.2500 ส่วนใหญ่เกิดจากฝีมือช่างพื้นบ้าน องค์ประกอบภาพที่ปรากฏจึงไม่ได้เคร่งครัดตามหลักขององค์ประกอบช่าง

เขียนจะถ่ายทอดผลงานออกมาอย่างเรียบง่ายตรงไปตรงมาตามความเข้าใจของตน โดยไม่คำนึงถึงกฎเกณฑ์ตามหลักองค์ประกอบทางศิลปะผลงานจึงปรากฏอย่างอิสระ เป็นแบบพื้นบ้าน การจัดภาพส่วนใหญ่จึงวางกระจายกันอยู่ มีทั้งภาพที่เกิดความสัมพันธ์เชื่อมโยงกันของแต่ละตอนเป็นเครือข่าย และบางครั้งขาดการเชื่อมโยงเป็นระบบ นิยมจัดองค์ประกอบให้เต็มผนัง โดยใช้ทัศนธาตุทางศิลปะเพียง เส้น สี และ น้ำหนักของสี เพื่อทำให้องค์ประกอบของภาพโดยรวมดูแน่นเต็มไปด้วยเรื่องราวได้อย่างน่าสนใจ ในส่วนของจิตรกรรมฝาผนังที่สร้างหลังปี พ.ศ.2550 การจัดวางองค์ประกอบส่วนใหญ่ได้รับอิทธิพลจากจิตรกรรมฝาผนังภาคกลาง ทั้งแบบการจัดวางแบ่งเป็นกรอบเป็นช่องๆอย่างเป็นระเบียบตามแบบภาพพิมพ์ของ ส. ธรรมภักดี และการจัดวางองค์ประกอบตามแบบจิตรกรรมไทยรัตนโกสินทร์ที่ให้ความสำคัญกับรายละเอียดของภาพเป็นหลัก ซึ่งพัฒนาการด้านการจัดวางองค์ประกอบศิลปะของจิตรกรรมฝาผนังอีสานนี้เป็นผลมาจากการแพร่กระจายของรูปแบบการเขียนจิตรกรรมฝาผนังจากส่วนกลางที่แพร่เข้ามา เพราะรูปแบบดังกล่าวให้ความสำคัญกับรายละเอียดที่ดูเรียบริ้วสวยงามเป็นที่ชื่นชอบในหมู่ฆราวาสและพระภิกษุสงฆ์

ด้านวรรณกรรมของการเขียนจิตรกรรมฝาผนังอีสานตั้งแต่อดีตจนถึงปัจจุบันนั้น วรรณกรรมในกลุ่มทางศาสนาส่วนใหญ่ยังคงนิยมใช้เขียนในจิตรกรรมฝาผนังอยู่ ในส่วนของวรรณกรรมพื้นบ้านในช่วงหลังกลับไม่นิยมนำมาเขียนแต่มีการปรับเปลี่ยนเป็นการเขียนเรื่องราวเกี่ยวกับประเพณีสิบสองเดือน หรือฮีตสิบสองคองสิบสี่ และประเพณีชุมชนแทน

ด้านรูปแบบแนวคิดของช่างเขียนจิตรกรรมฝาผนังอีสานนั้น สามารถแบ่งออกได้เป็น 3 กลุ่มคือ กลุ่มช่างเขียนแบบอีสานประเพณี หรือช่างพื้นบ้านอีสาน การกำหนดเนื้อหาเรื่องราวส่วนใหญ่เจ้าอาวาสและช่างเป็นผู้กำหนดเพราะส่วนใหญ่เป็นช่างที่เคยบวชเรียนมาก่อน ช่างส่วนใหญ่เสียชีวิตแล้ว กลุ่มช่างเขียนแบบอีสานไทยประเพณีเป็นช่างที่ได้รับอิทธิพลจากภาคกลางแต่นำเสนอเรื่องราวที่มีลักษณะเฉพาะที่เป็นเรื่องราวพื้นเพของท้องถิ่นอีสาน และช่างเขียนแบบไทยประเพณีรัตนโกสินทร์เป็นช่างที่แสดงออกตามแบบภาคกลาง และอิทธิพลของทางตะวันตก สามารถแบ่ง

ได้เป็นสองกลุ่มย่อย คือกลุ่มช่างเขียนที่ได้รับอิทธิพลการเขียนจากชุดภาพพิมพ์ ของ ส.ธรรมภักดิ์ อีกกลุ่มหนึ่งคือช่างเขียนที่เขียนในลักษณะจิตรกรรมไทยแนวประเพณี

ข้อเสนอแนะ

1. ควรให้ความสำคัญกับการอนุรักษ์ และพัฒนารูปแบบจิตรกรรมฝาผนังแบบประเพณีอีสานให้มีการสืบทอดต่อไปอาจจะอนุรักษ์และพัฒนาต่อเมื่อมีการสร้างสรรค์งานจิตรกรรมฝาผนังในลิมหรือโบสถ์ในอีสาน หรือเป็นแนวทางให้ศิลปินรุ่นใหม่ได้รับอิทธิของจิตรกรรมฝาผนังอีสานนำไปพัฒนาเป็นงานศิลปะที่เหมาะสมกับสมัยนิยมต่อไป

2. หน่วยงานภาครัฐและเอกชนควรมีฐานข้อมูลเว็บไซต์วัดที่มีจิตรกรรมฝาผนังเพื่อเป็นแหล่งเรียนรู้สำหรับเยาวชนและผู้ที่สนใจได้เข้าไปศึกษาอันจะเป็นการสืบทอดความรู้ความเข้าใจ ในผลงานที่ทรงคุณค่าทางหนึ่ง

3. ควรมีการจัดประชุมเชิงปฏิบัติการ สำหรับนักศึกษา นักเรียน หรือผู้ที่สนใจ เพื่อถ่ายทอดแนวคิด รูปทรงและกรรมวิธีการสร้างสรรค์งานจิตรกรรมฝาผนังอีสาน อันจะนำไปสู่การรับรู้ เข้าใจในองค์ความรู้ ภูมิปัญญาของช่างเขียน หรือผู้ที่เกี่ยวข้องว่า บุคคลหรือกลุ่มคนเหล่านั้นมีความตระหนัก สำนึกผิดชอบต่อสังคมอีสาน และเลื่อมใสต่อพระพุทธศาสนาอย่างไร จึงทุ่มเทแรงกาย แรงใจ สร้างสรรค์ผลงานอันทรงคุณค่าที่ไม่สามารถประเมินนับได้ ให้ชนรุ่นหลังได้ศึกษา

บรรณานุกรม

ธีระพงศ์ สารภัญญ์. 2537. จิตรกรรมฝาผนังวัดมณีมิวิทยาราม บ้านลาน ตำบลลาน อำเภอบ้านไผ่ จังหวัดขอนแก่น. ปริญญาานิพนธ์ ศศม. มหาสารคาม : มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ มหาสารคาม.

ประเทศ ปัจจังกะตา. 2541. จิตรกรรมฝาผนังลิมวัดป่าเรไรย์ บ้านหนองพอก ตำบลดงบัง อำเภอนาดูน จังหวัดมหาสารคาม. มหาสารคาม : คณะมนุษยศาสตร์ มหาวิทยาลัยมหาสารคาม.

- ไพโรจน์ สโมสร. 2532. จิตรกรรมฝาผนังอีสาน. กรุงเทพฯ : อัมรินทร์พรินติ้งกรุ๊ป.
- เพ็ญผกา นันทติลก. 2541. จิตรกรรมฝาผนัง เรื่องมหาเวสสันดรชาดก สิมวัดบ้านยาง ตำบลยาง อำเภอบรบือจังหวัดมหาสารคาม. มหาสารคาม : คณะมนุษยศาสตร์ มหาวิทยาลัยมหาสารคาม.
- रणภพ เตชะวงศ์. 2552. การศึกษาศิลปะพื้นถิ่นอีสานเพื่อประยุกต์ใช้ในงานจิตรกรรมร่วมสมัยจังหวัดขอนแก่น และจังหวัดมหาสารคาม. ขอนแก่น : มหาวิทยาลัยขอนแก่น.
- สุพจน์ สุวรรณภักดี. 2533. การศึกษาจิตรกรรมฝาผนังวัดสนวนวาริพัฒนาราม ตำบลหัวหนอง อำเภอบ้านไผ่ จังหวัดขอนแก่นนครราชสีมา. มหาสารคาม : คณะมนุษยศาสตร์ มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒมหาสารคาม.
- เสมอ อนุรัตน์วิชัยกุล. 2536. การศึกษาเครื่องแต่งกายจากภาพจิตรกรรมฝาผนังโบสถ์ วัดหน้าพระธาตุ อำเภอบักรังชัย จังหวัดนครราชสีมา. มหาสารคาม : คณะมนุษยศาสตร์ มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒมหาสารคาม.
- สุมาลี เอกชนนิยม. 2548. ฮูปแต้มในลิมอีสาน งานศิลปะสองฝั่งโขง. กรุงเทพฯ : มติชน.